

VILÉM FLUSSER

Utótörténetek

(Írások a történelem utáni világról,
a technikai képek korszakáról)

ISKOLÁNK

Az iskola a preindusztriális társadalom öröksége. A szó ('scholē') jelentése: 'szabadidő'. Ellentéte, az 'ascholia' 'tevékenységet' jelent, a szabadidőtől való megfosztottságot. A szabadidő magasra értékelése, illetve a tevékenység lebecsülése nem csak a görög, hanem minden agrártársadalom ideológiájában felismerhető.

A klasszikus iskola a megfontolt szemlélődés helye volt, a változtathatatlan formákkal, az ideákkal kapcsolatos kontemplációé. A klasszikus iskola a teória helye volt. Életformák három fokozatú hierarchiájának a csúcsát képezte. A piramis alapját a rabszolgák és nők működtette gazdasági élet jelentette (az aratás-vetés-aratás, ébrenlét-alvás-ébrenlét örök visszatérésének ciklusainak mintája szerint). A középső fokozatot a kézművesekhez rendelhető politikai élet képezte (a lineáris, ívszerű előrehaladás mintája szerint: az ív a megvalósítandó ideától és a megmunkálatlan anyagtól a kész alkotásig húzódik: az idea materializálódik, a matéria pedig idealizálódik). A legfelső fok volt az iskola: a kontemplatív élet, a nunc stans, a szemlélődő nyugalom. A gazdasági élet privát volt, az ideáktól elszakított, röviden „idiotikus”. A politikai élet nyilvános volt: a kész alkotásokat a piacon hozták nyilvánosságra, hogy más alkotásokért elcseréljék őket. Az iskola filozofikus volt. Az ideák szemlélését szolgálta a bölcsesség keresésének érdekében. A gazdasági élet jogosultsága abban állt, hogy a „szabad polgár” számára lehetővé tette alkotások előállítását és cseréjét. Alapként szolgálta a politikát. A politikai élet jogosultsága abban állt, hogy a ráérő elit számára lehetővé tette ideák szemlélését és a politikusok műveiben tökéletlenül megvalósuló ideák kritizálását. A politika alapként szolgálta a filozófiát és az iskolát. Az agrártársadalomban az iskola a legmagasabb szintű élet helye volt. Az ott élő filozófusoknak kellett királyoknak lenniük. A középkori kolostori iskolákban a skolasztikusok voltak a tulajdonképpeni királyok: az egyház irányítói.

Az ipari forradalom elmozdította az iskola helyzetét, mert kifordította a 'teória' fogalmát. A teória nem változtathatatlan formák szemlélését jelentette többé, hanem folyamatosan javuló modellek kidolgozását. Nem a politika és a tevékeny élet célját jelentette többé, hanem ezzel épp el-

lentétesen a produktív, az ipari életet szolgáló tevékenységgé vált. Ezért az iskola a hierarchia csúcsáról a közepére esett vissza. A tevékeny életre való felkészülés helyévé vált, a tudás helyévé, melynek hatalommá kell válnia. Az értékét veszített iskola lett a hely, ahol a modern tudományokat és technikákat kidolgozták és a termelés szolgálatába állították. Polgári és népiskolákra ágazott szét, illetve a felsőoktatás specializált és specializálódó fakultásaira.

Az ipusztuáialis iskolaforma jelenleg fölöslegessé, hatástalanná, érvénytelenné és diszfunkcionálissá vált. Fölösleges, mert az apparátusok az embernél jobban programozhatóak mesterséges funkciókra; hatástalan és érvénytelen, mert az ipusztuáialis iskola struktúrája nem felel meg a mai tudásnak és ezen tudás felhasználásának; és diszfunkcionális, mert az ipusztuáialis iskola olyan kommunikációs forma, mely a mai kommunikációs viszonyok közé nagyon nehezen illeszthető csak be. Ez az igazi oka az iskolaügy (és különösen az egyetemek) válságának, és ez az oka az iskola újraszervezésére irányuló, mindenütt zajló kísérleteknek is. Ez motiválja a pedagógia és (általánosságban) a „tanulás” megreformálására irányuló elméleti erőfeszítéseket is.

Az ipusztuáialis iskolák jövőbeni tevékenységek számára adnak át információkat. Ez fölösleges, mert az információk az emberinél jobban tárolhatóak mesterséges emlékezetekben. A kibernetikus emlékezetek nagyobbak és gyorsabbak; az ember még csak nem is remélheti, hogy versenyre kelhet velük. A mesterséges emlékezetek alkalmasabbak továbbá arra is, hogy a tárolt információból újat szintetizáljanak. Az apparátusok az embernél jobban tudnak új modelleket alkotni. Ezenkívül a mesterséges emlékezeteknek az az előnye is megvan, hogy az embernél jobban tudnak felejteni.

Az információk élettartama egyre rövidül, hiszen folyamatosan egyre jobbakká válnak fel őket. Ezért szükséges az elavult információk kikapcsolása az emlékezetből. A specialistákat [a szakértőket, vagyis az embereket – T. B.] folyton „reciklálni” kell, a mesterséges emlékezeteket nem. Az elavult információk törölhetőek, és újakkal cserélhetőek fel. Az ipusztuáialis iskolák fölöslegesek, mert a mesterséges emlékezetek megtanulnak az embernél jobban gondolkodni és felejteni. Az ipusztuáialis iskolák struktúrája megegyezik a tudományos és technikai diskurzusával. Ágakra bomlanak, és minden ág egy-egy tárgyért felelős, a matematika és a logika kivételével. Ez a kettő ugyanis struktúrákról szól, és nehezen integrálhatóak a jelenlegi iskolarendszerbe, mivel keresztezik a tárgyak ágrendszerét.

Rövidesen elindulunk abba az irányba, hogy az emberek az információknak nem a feldolgozására, hanem az elemzésére lesznek programozva (azaz rendszerelemzésekre és apparátusok programozására). Más szakkal, a strukturális diszciplínákkal – amilyenek az informatika, a kibernetika,

netika, a döntés- és játékelmélet – lényegesen fontosabbá válnak, mint a tárgyakhoz kötődőek. Az ipari iskolák hatástalanok és érvénytelenek, mert nem kínálnak kellő helyet az ilyesfajta diszciplínák számára. Az ipari iskolák azt követelik meg a tanulóktól, hogy a feladótól, az üzenet forrásától elmozduljanak. Ezek színházak. Manapság az üzenetek áramlanak a tanuló felé (nem kell „érte menniük”); a tanuló sugározza őket a tanuló felé. A jelenleg meghatározó (tömeg) médiumok amfiteátrumok. Az ipari iskola archaikus sziget a kommunikációs apparátusok óceánjában.

Az eddigi fejtegetések világossá teszik, miként lesz programozva a történelem utáni iskola. Egy adást sugárzó amfiteátrum lesz, amelyben információstruktúrák sugárzódnak jövőbeni elemzők és programozók számára, akik (később) majd az apparátus funkcióiban fognak funkcionálni. Egy ilyesfajta iskolaforma csírái már látszanak a „fejlett” társadalmakban. Ideológiailag úgy van megalapozva ez az iskolaforma, hogy kijelentik róla: felszabadítja az embert a mechanizálható gondolkodási funkciók alól a kreatív, teremtő gondolkodási funkciók számára. Valójában azonban az iskola társadalmi rendszerben betöltött helyének újabb lefelé mozdulásáról van szó. Az agrártársadalmakban a hierarchia csúcsát képezte, az ipari társadalomban a közepét. A posztipari társadalomban a hierarchia legalját képezi. Ez az eltolódás az iskola egyértelmű devalválását jelenti. Azzá a helyé válik, ahol embereket programoznak különböző funkciókra, melyek az apparátusfunkciók örök visszatérésében működnek. Máshogy fogalmazva: a teória, a kontempláció alapozza meg a tevékenységet, a politikát, ami viszont a gazdaságot, az örök visszatérést alapozza meg. A klasszikus társadalom kifordított hierarchiája nem más, mint a totalitárius társadalom.

Tegyük fel most, hogy az ipari iskola mégsem úgy fog működni, ahogyan az apparátus programozza, hanem lehetőség szerint inkább úgy, ahogyan az apparátus-ideológia mondja: az iskola valóban szabad teret teremt az alkotó tevékenységnek, vagy az entrópia káoszába hull.

A művészet, az alkotó mámor minden emberi tevékenységben jelen van. Minden, amit az ember tesz, megismer vagy értékkel, szép – ha amit tesz: helyes, amit megismer: igaz, és amit értékkel: jó [...]. Ha egy nyíl helyesen van elkészítve, ha az aerodinamika igaz ismeretein nyugszik, ha a vadászat során beválik, azaz jó, akkor szép is. A nyíl mindezek az aspektusai elválaszthatatlanok egymástól, és azt közlik, hogy a nyíl alkotó mámorból származik, azaz: műalkotás. Ebben az értelemben az ember szépségben fürdetett lény. Az ipari társadalom azonban elkülönített diszciplínaként határozta meg a művészetet, és ezáltal létrehozta a „tisztá” művész alakját. Episztemológiai és politikai dimenzióinak amputációja által toldozták össze ezt az alakot a művészeti akadémiák. Követték őt nem kevésbé összetoldozott alakok: a „tisztá” tudósok és a „tisztá” tech-

nikusok. Az ipari társadalom letagadta a tényt, hogy a művészet a technika szinonimája – és szintúgy a módszeré, a know-how-é és az értékelésé. Istenítették a művészetet, de ezalatt egyúttal devalválták és gettóba is zárták. Az ipari társadalom ezért az egyetlen olyan társadalom, mely csúfat is előállított (például a 19. század iparvárosait).

A művészet izolációja és sterilizációja az apparátusok által visszamezőleg történt meg. A dizájn, a plakátművészet, a film és a televízió nem más, mint esztétikai dimenziójuknak tudatában lévő apparátusfunkciók. Az apparátusok „visszanyerték” a művészetet, és funkcióvá alakították. A mai „tisza” művészek az apparátus szelekciója által kihalásra ítéltetett, túlhaladott fajt képviselnek. A szép, jó és helyes egysége újra helyreállított, igaz, ezúttal az apparátus jegyében.

De sem az iparnak, sem az apparátusnak nem sikerült maradéktalanul eloldoznia a teremtő momentumot (ezt a „konkrét” való megnyílást, és az ott tapasztalt artikulációját). A kultúra gerjesztette szorongás még mindig az ellenállás gesztusait váltja ki az emberekből; ezek a gesztusok azután új információba fordulnak át. Az ipari társadalomban ez a megnyílás haladásként nyilvánult meg, a posztindusztriális társadalomban pedig az iskolában fog megnyilvánulni. Az új iskolák, az apparátusok háta mögött, platóni akadémiák lesznek. A legmagasabb művészeteket, vagyis a strukturális diszciplínákat fogják szolgálni. Az emberek ott a matematikusokhoz és a zenészekhez hasonlóan struktúrákat fognak komponálni, ezekkel fognak játszani, és eközben, ahogyan a filmkészítő az apparátus fölött, úgy fognak a játék fölött állni. Ezáltal meg fogják ragadni az apparátusokat, és játékszerként fogják használni őket. Platón filozófusaihoz hasonlóan királyok lesznek. A programoknak ez az alkotó jellegű manipulációja interszjektív lesz, dialogikusan fog megtörténni, hiszen a művészet elsőrendűen politikus. Az új iskolák politikai terek lesznek, „republikák” a privatizáló apparátusok háta mögött, és ugyanakkor teoretikus terek is lesznek, a megfontolt szemlélődés helyei, hiszen a művészet elsőrendűen teoretikus. Az új iskolákban az apparátusszerű társadalom átalakul az apparátusokat dialogikusan programozó emberek ma még nem elképzelhető társadalmává. Utópikus ez vajon?

Tóth Benedek fordítása